

2. Do'stmuhammad X. Jamiyat oldidagi mas'ulyat. // O'zbekiston matbuoti. 2006. №1. – 8–b.
3. Ernazarov Q. Mamatova Yo. va boshq. Reportyorlik faoliyatining nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zMU. 2002. –34 b.
4. Xudoyqulov M. Jurnalistika va publitsistika. (O'quv qo'llanma). – T.: Universitet, 2008. –141-b.
5. Mellet M. F. Spravochnik dlya jurnalistov stran sentralnoy i vostochnoy Yevropi. – M.: Prava cheloveka, 1998. – 21-b.
6. Afanasev V. G. Informatsiya kak resurs upravleniya. // Kibernetika. Stanovlenie informatiki. — M., 1986. – 157 6.
7. Don Myurrey. Amerika jamiyati redaktorlari gazetasi byulleteni. 1998.

ZAMONAVIY LEKSIKOGRAFIYADA KONSEPTLARNI KORPUSINI TEKSHIRISH MASALALARI

Nargiza MAXSUDOVA

*Andijon davlat chet tillari instituti,
Ingliz tili amaliyoti kafedrasida o'qituvchisi
ORCID ID 0009-0003-4325-7789*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada kontseptlarni leksikografik tavsiflashning asosiy muammolari sifatida, ularni vaqt o'tishi bilan ishning eskirishi muammosi, kontseptlar o'zgarishi mumkinligi va ular muntazam yangilanishlar talab qilinishi to'g'risida so'z boradi. Zero, kontseptlarni korpusni tekshirish muammosi zamonaviy leksikografiya uchun dolzarbdir. Bu esa keng qamrovli ilmiy yechimlarni talab qiladi.*

***Kalit so'zlar:** konsept, lug'at ta'riflari, korpus, matn, maydon, tafsif, tasvir.*

Konsept bilim va madaniy tajribaning turli qismlari haqidagi ko'p qirrali ma'lumotlarni aks ettiradi. Shu bilan birga, lug'at ta'riflari aniq bo'lib, kontsept mazmunining barcha boyligi va murakkabligini to'liq ochib berishi lozim. Bu kontseptlarni leksikografik tavsiflashning asosiy muammolaridan biridir. Konseptlar boy assotsiativ va semantik maydonga, shu jumladan, turli xil ma'no, tasvir va belgilarga ega. Ushbu assotsiatsiyalarning kontseptlarning leksikografik tavsifi doirasida to'liq uzatilishi ko'pincha qiyin kechadi.

Konseptning lug'at maqolalarini tuzishda asosiy muammolardan biri kontsept mazmunini to'liq ochib berishga imkon beradigan ma'lumotlarning qayd etilishidir. Buni misollar orqali ko'rib chiqsak. Jumladan:

1. “Vaqt” kontseptini tavsiflashda uning ma'nolari ierarxiyasini qurish qiyin. Chunki mazkur kontsept vaqtni falsafiy tushunish, o'ziga xos ma'no (kun vaqti, fasllar, tarixiy davr), majoziy ma'no (vaqt etishmasligi, vaqtni bekor sarflash) kabi ma'nolar ifodalab kelishi mumkin.

2. Ko'p qirrali “sevgi” kontsepti turli yo'llar bilan taqdim etilishi mumkin: sevgi turlari bo'yicha, sevgi ob'ekti bo'yicha, hissiy yoki ma'naviy tomonga e'tibor qaratgan holda va hokazo. Optimal kompozitsiyani tanlash oson emas.

3. “Xotira” tushunchasi xotira turlariga, metaforik ma'nolarga, vaqt bilan, xotiralar bilan va hokazolarga qarab tuzilishi mumkin.

Konseptlarni tavsiflashda ma'lumotni tuzish muammosi leksikografik amaliyotda eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, kontseptlar kontseptual (mavhum-mantiqiy) va majoziy (hissiy-vizual) tarkibni birlashtiradi. Kontseptlarning leksikografik tavsifida ushbu tarkibiy qismlarni farqlash ko'pincha qiyin kechadi. Keling, misollarni ko'rib chiqaylik:

1. “Vatan” kontseptiga insonning mamlakati va tug'ilgan joyi haqidagi mavhum tushuncha, shuningdek xotiralar, hissiyotlar, tug'ilgan joylarning manzaralari va boshqalar bilan bog'liq majoziy tasvirlar kiradi.

2. “G'alaba” kontsepti maqsadga erishishning mavhum ma'nosini va g'alaba, parvoz, shov-shuvning yorqin metaforik tasvirlarini o'z ichiga oladi.

3. “Bolalik” kontsepti ma'lum bir yosh davrining mantiqiy tushunchasini va beparvolik, o'yinlar, fantaziyalarning sog'inch tasvirlarini birlashtiradi.

Yuqoridagi misollarda ratsional va hissiy-majoziy komponentlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Kontseptlar leksikografiyasida ularning farqlanishi ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'diradi. Amerikalik faylasuf Robert Peydj o'zining “Kontseptual tahlil nima?” asarida falsafiy atamalarning kontseptual tuzilmalarini ifodalash uchun lug'at ta'riflarining cheklanganligini ishonchli tarzda ko'rsatadi. U “bilim” so'zini misol

keltirib, uning “haqiqiy asosli e’tiqod” sifatida odatiy leksikografik talqini ushbu kontseptning chuqur mohiyatini qamrab olmasligini ko’rsatadi.[1,108-138]

Leksikografiya nazariyotchisi P. Xenks ta’kidlaganidek, lug’at ta’rifida leksik ma’no qanchalik to’liq va aniq ochilganligi haqidagi hukmlar ko’pincha subyektiv va kontekstga bog’liq. Bu, ayniqsa, turli falsafiy an’ana va maktablarda talqini juda katta farq qiladigan fundamental idealistik konseptlarni tavsiflash holatlarida to’g’ri keladi. [2,108] N.F. Alefirenkoning fikricha, kontsept – bu odatdagi kontseptual ob’ektdan tashqari murakkab va ko’p qatlamli mental qurilish. [3,288]

Konseptlarning murakkab va mavhum tabiati ularning xususiyatlari, mazmuni va funktsiyalarini hisobga oladigan keng tipologiyalarga olib keladi. Kontseptlarni verbal (lingvistik tasvirlar bilan barqaror kontseptlar) va yashirin (beqaror, noverbal shaxsiy kontseptlar)ga bo’lish mumkin. [4,28] Har qanday lug’at loyihasini boshlashdan oldin keng ko’lamli tayyorgarlik tadqiqotlari va tajribalar zarur. P.N. Denisov lug’atning hajmi, manbalari va lingvistik tamoyillari kabi asosiy jihatlarni aniqlashtirish muhimligini ta’kidlagan. [5,48-52] Konseptlar milliy va madaniy jihatdan aniqlanadi, shuning uchun ularning mazmuni turli lingvistik va madaniy jamoalarda farq qilinadi. Kontseptlarning leksikografik tavsifida bunday xususiyatlarni hisobga olish muhim va qiyin vazifadir. Masalan:

1. “Vatan” kontsepti o’zbek, rus va Amerika madaniyatlarida turli xil ma’nolarga ega, ular, albatta lug’at ta’riflarida aks ettirilishi kerak.

2. “Taqdir” kontsepti turli madaniyatlarda o’ziga xos ma’noga ega. Bu o’sha millatning dini bilan aloqador holda shakllanadi.

3. Kollektivistik va individualistik madaniyatlarda “do’stlik” kontsepti har xil ahamiyatga ega.

4. Ko’chmanchilarda “uy” kontsepti turli semantik tarkib bilan to’ldirilgan.

5. G’arb va Sharq madaniyatlarida “erkinlik” kontsepti ko’pincha qarama-qarshi talqinlarga ega.

Leksikografiyada kontseptlarning bunday milliy va madaniy farqlarini hisobga olish chuqur tahlil qilishni talab qiladigan muhim, shu bilan birga, qiyin vazifadir.

Hozirgi vaqtda kontseptlarni leksikografik tavsiflash uchun yagona qabul qilingan standartlar mavjud emas. Turli xil ilmiy maktab va lug'atlar o'zlarining yondashuvlaridan foydalanadilar, bu esa muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Jumladan:

1. Kontsept haqida lug'at maqolalarining optimal hajmiga oid umumiy qoidalar mavjud emas. Ba'zi lug'atlarda batafsil tavsif, boshqalarida qisqacha ta'rif mavjud.

2. Lug'at maqolasi qurilgan kontsept reprezentini tanlashda farqlar mavjud.

3. Kontseptning maydon tuzilishini modellashtirish va yadro hamda periferiyani taqsimlashda yagona yondashuvlar mavjud emas.

4. Kontseptdan foydalanishni ko'rsatadigan lingvistik materialni tanlash tamoyillari farq qiladi.

5. Matn korpuslari asosida kontseptlar mazmunini tekshirishning universal usullari ishlab chiqilmagan.

Shuning uchun kontseptlarni leksikografik tavsiflash uchun yagona ilmiy asoslangan standartlarni ishlab chiqish zamonaviy leksikografiyaning muhim uslubiy muammosi hisoblanadi. Kontseptlar nafaqat verbal, balki noverbal vositalar (vizual tasvirlar, musiqa, tadbirlar va boshqalar) bilan ham ifodalanishi mumkin. Biroq leksikografiyada kontseptlarning bunday noverbal tasvirlarini talqin qilish usullari yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Matn korpuslari asosida kontseptlarni tekshirish tilning kontseptual sohasini leksikografik modellashtirishning muhim bosqichidir. Biroq, bunday korpuslarni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud. Ular quyidagilar:

1. Kontseptdan foydalanishni aks ettiruvchi matnlarning reprezent korpusini yaratish qiyinligi. Korpusda turli janrlar, davrlar va nutqlardan etarli miqdordagi kontekst bo'lishi kerak.

2. Korpusda kontseptning to'liqligini baholash mezonlarini tanlash muammosi.

3. Ishdan kontsept haqida ma'lumotni avtomatik ravishda olish qiyinligi. Tabiiy tilni qayta ishlashning murakkab texnikasi talab qilinadi.

4. Korpusdan ma'lumotni kontseptning lug'at ta'rifi bilan taqqoslashdagi qiyinchiliklar. Ularning qanchalik o'zaro bog'liqligi har doim ham aniq bo'lmaydi.

5. Vaqt o'tishi bilan ishning eskirish muammosi, kontseptlar o'zgarishi mumkin. Muntazam yangilanishlar talab qilinadi.

Zero, kontseptlarni korpusni tekshirish muammosi zamonaviy leksikografiya uchun dolzarbdir. Bu keng qamrovli ilmiy yechimlarni talab qiladi. Keyingi fasllarda matn korpuslari va ma'lumotlar bazalaridan foydalanish istiqbollari masalasiga batafsil to'xtaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Page R. What is conceptual analysis? // Beaney M. The Analytic Turn. – London: Routledge, 2011. – P. 108-138.

2. Hanks P. Definitions and Explanations. In The Last Word. International Journal of Lexicography. – Oxford: Oxford University Press, 2009.

3. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Флинта, 2010. – 288 с. – С. 155.

4. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. – 314 с. – С. 28.

5. Денисов П. Н. Единицы словаря. // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре. Отв. ред. Ю.Н.Караулов. – М., 1988. – С. 48-52.

O'ZBEK TILIDA FORS TILIDAN O'ZLASHMALARNING TEMATIK GURUHLARI

Nazokat IBRAGIMOVA
O'zJTU Ikkinchi xorijiy tillar
kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

Annotasiya. Har qanday milliy tilning lug'at tarkibi, uning jami so'z boyligi shu millatning butun tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan hodisadir. Maqolada fors tilidagi o'zlashmalar, ularning kirib kelish sabablari va omillari o'rganilgan. O'zbek tilidan fors tiliga kirib kelgan sermahsul yoki kammahsul o'zlashmalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'zlashma, so'z o'zlashtirish, grammatik moslashuv, leksik birliklar, tilshunoslik tarixi.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin, yurtimizda olib borilayotgan islohatlar jarayonida "Mamlakatimizda bir necha xorijiy tillarni biluvchi zamonaviy kadrlar